DÜNYAYA INSANLAR GƏLƏCƏK...

(Mehdi Hüseyni xatırlayarkən)

Biz Masallı ilə Lənkəranın arasındakı kiçik Sara adasında idik. O balıq tuturdu, mən də onunla balıq ovuna getmişdim.

Alatoranlıq idi. Gün hələ çıxmamışdı, ay da yox idi. Ayaz havaydı. Xırda ləpəciklər ayağımızın altına qədər gəlir, yenə qayıdırdı.

O, tünd-qəhvəyi pencəyinin boynunu qaldırıb, hələ heç nə yeməmişdən, içinə pambıq doldurduğu «Kazbek»dən çəkə-çəkə dənizə atdığı qarmaqların qarğısını qumluğa basdırdı. Sonra hündür bir daşın üstündə oturdu, mən də onun yanında – axşamacan buradaydıq.

O, Türkiyəyə birinci səfərindən yenicə qayıtmışdı. Mən çox maraqlandığım türk həyatı barədə onun söhbətlərinə qulaq asmaq istəyirdim, lakin sual verməkdən çəkinirdim – səs olacaq, qarmağa balıq keçməyəcəkdi...

Yavaş-yavaş işıqlanırdı. Yalnız ayaqlarımızın altına qədər gələn ləpəciklərin ahəngdar səsi və haradansa hacıleylək dimdiyinin taqqıltısı eşidilirdi.

Mən ona baxırdım. O, gözlərini dənizə zilləmişdi. Mənə elə gəldi ki, bu dəm o, bütün varlığı ilə suyun altında qarmağa keçəcək balığın yanındadır. Mənə elə gəlirdi ki, bu dəqiqə onun ağlında qarmaq və balıqdan başqa heç nə yoxdur. Mənə elə gəlirdi ki, bu an o, yalnız və yalnız qarmağa keçəcək həmin kiçiçik balığın hicranındadır və indi o, yalnız və yalnız həmin hicranla, həmin həsrətlə yaşayır...

Birdən üzünü mənə tutub hacıleylək müşayiətli sükutu ürəkdən gələn bir səslə pozdu:

– Səkkiz il keçib, amma mən hələ də Səmədin ölümünə inanmıram...

... Indi Mehdi müəllimin ölümündən düz bir il keçib.

Vaxt gələcək və bu bir il səkkiz il olacaq.

Sonra on səkkiz il olacaq...

Sonra daha artıq...

Və dünyaya yeni insanlar gələcək, böyüyəcək, qocalacaq, öləcək...

10 mart 1966.
Bakı.

QUMRU QUŞLARI

Axır vaxtlar işdə tez-tez darıxıram, ürəyim sıxılır, hərdən lap beş dəqiqəlik də imkan tapanda aşağı düşürəm və Yazıçılar Ittifaqının qabağındakı bağda var-gəl edirəm.

Təxminən bir ay bundan qabaq bağda, ağacların dibində iki quş gördüm və onları çöl göyərçinləri bildim, amma bir az göyərçindən kiçik idilər və dimdikləri də, deyəsən, bir balaca uzun idi.

Quşlara yaxınlaşdım və bu quşlar yəqin ki, çöl göyərçinlərinin bir növü idi, çünki şəhər yerində adamı bu qədər yaxına buraxan, ürkməyən, məncə, ancaq çöl göyərçini olardı, amma yox, bu quşlar çöl göyərçini də deyildi, qumru quşlarıydı.

Günlər keçdi və o bağ qumru quşları ilə doldu. Qumru quşları, hətta, Yazıçılar Ittifaqının həyətinə də uçub gəlir və sayı-hesabı olmayan Azərbaycan yazıçılarından, şairlərindən, tənqidçilərindən ürkmür.

Deyirlər ki, əslində qumru quşları çox ürkək quşlardı, kənd yerlərində, çöllərdə, düzlərdə adamın gözünə görünmür: adam görən kimi, ürküb uçub gedir.

Indi o bağdakı qumru quşları adamlardan ürkmür, az qala, bir addımlığa qədər yaxına buraxır, sonra uçub adamların başının üstündəki budaqlara qonur, heç kimi vecinə almır.

Bu qumru quşları haradan gəlib? Təbiətdən küsüb? Yoxsa, zəhərlədiyimiz dağlardan, düzlərdən baş götürüb Bakıya pənah gətirib? Bəyəm, Bakı təmizdi?

Nə isə... Amma o bağdakı qumru quşları, nədənsə, adamda sabahkı günə bir inam yaradır... Yalnız bu mənada yox ki, haçansa təbiətin işi düzələcək: ümumiyyətlə...

16 may 1981.
Bakı.

«SÇASTYE»

Indi dərs kitabındakı uzun bir şeri qabağına qoyub əzbərləyən Günaya baxıram və birdən-birə kiçik bir əhvalat yadıma düşür.

1980-ci ilin noyabr ayı idi.

Günay birinci sinifdə oxuyurdu və hər gün səhər dərsə gedirdi, günortalar isə axşama qədər cidd-cəhdlə dərslərini hazırlayırdı.

Həmin noyabr günü rus dilindən ev tapşırığı vermişdilər və Günay bütöv bir cümləni (!) səliqə ilə yazmalı idi: əvvəlcə sözləri bir-bir qaralamada yazırdı ki, sonra dəftərə köçürtsün.

Günayın yazdığı cümlədə bir «sçastye» sözü var idi və Günay yarım saat idi ki, bu sözün üstündə əlləşirdi: «ç» hərfində və yumşaqlıq işarəsində çaşırdı və buna görə də «sçastye» sözünü yaxşı yaza bilmirdi.

Günay daha özünü saxlaya bilmədi, darıxdı, əsəbiləşdi və bu sözün – «sçastye»nin qarasına deyinməyə başladı:

– Yazmaq olmur bunu! Pis sözdü bu söz! Zəhləm gedir bu sözdən! Istəmirəm bu sözü!

Günay beləcə deyinə-deyinə mənə baxdı və bilmirəm mənim sifətimdə necə ifadə əmələ gəlmişdisə – gülümsədimmi? fikrə getdimmi? bəlkə rişxənd idi, ya nə üçünsə təəssüf idi? – bilmirəm, məndən soruşdu:

– Nədi?

– Heç nə... – dedim.

Əlbəttə, mən Günaya deyə bilərdim ki, bu barədə sənlə iyirmi ildən sonra danışarıq...

18 may 1981.
Bakı.

XOŞBƏXTLIK HAQQINDA

Bu qış Bakıda qış olmadı, adı oldu: yaz da əvvəlcə çox tez gəldi, fevralın axırları idi, ağaclar göyərmişdi, amma sonra küləklər başladı, yağışlar başladı və belə məlum oldu ki, soyuqlar hələ qabaqdaymış və yazın beləcə yarımçıq qalması, qırılması, sonra ortada bu cür yerində sayması adamı lap sıxırdı; bir tərəfdən də Bakının asfalt küçələri, maşınları, səs-küyü...

Haradasa təbiət tamam azaddı: nə asfaltlıdı, nə səs-küylüdü, nə də qayğılarla doludu.

Fikrət Qoca və Ishaq Ibrahimovla birlikdə Bakıdan bir az kənarda, Qaradağ tərəfdə dəniz kənarına getdik.

Küləkli bir gün idi.

Uşaqlar velosipedlə bura gəlirdi, qarmaq atırdı, balıq tuturdu.

Biz də özümüzlə qarmaq götürmüşdük və əsl naşı balıqçılar kimi, qarmaq atıb balıq gözləyirdik.

Balıq yox idi; yəni bizim üçün, biz balıqçılar üçün balıq yox idi.

Birdən qarmaqlardan birinə bir xul keçdi və bu cıqqılı xul balığının sevinci bizi dünyanın yeddinci qatına qaldırdı.

Sən demə, xul da balıq imiş...

Bir neçə dənə xul tutduq və hər bir xula da beləcə sevindik.

Sonra dənizin o azadlığından, sahilin o təmizliyindən və genişliyindən, o xul sevincindən ayrılıb Bakıya qayıtdıq və gecə mən bu xul sevinci barədə fikirləşəndə haçansa eşitdiyim bir əhvalat yadıma düşdü.

...Bir kişinin on uşağı var idi və bu on uşaqla, arvadla birlikdə balaca bir daxmada yaşayırdı; o qədər darısqallıq idi ki, kişi daha dözə bilmirdi; axırda bir dəfə bir təpəyə qalxdı və əlini göyə qaldırıb Allaha dedi:

– Ya Allah, bu nə müsibətdi bizim başımıza açırsan?! Hərgah sən bu uşaqlara bir qarış da artıq yer verməyəcəydinsə, niyə onları dünyaya gətirirdin? Axı, belə bir darısqallıqda yaşamaq mümkün deyil! Dünyada məndən bədbəxt adam yoxdu! Məni xoşbəxt et, yerimi genişlət bir az!

Göydən bir səs gəlmədi.

Kişi kor-peşman daxmasına qayıtdı və gördü ki, daxmada... bir eşşək var.

Yekə, canlı bir eşşək idi.

– Arvad, bu nədi belə?

Heyrətdən kişinin gözləri kəlləsinə çıxmışdı.

– Kişi, bu eşşəyi indicə bir mələk gətirdi və dedi ki, Allah-taalanın əmri belədi ki, bu eşşək bu daxmada, bizimlə bir yerdə yaşamalıdı.

Yazıq arvad eşşəyə baxdı, kişiyə baxdı və için-için ağlamağa başladı.

O gündən o eşşək həmin daxmada qaldı.

O gündən on uşaq, kişi, arvad və həmin eşşək bir yerdə yaşamalı oldu.

O gündən həmin kişi gecə-gündüz Allaha yalvardı ki, onları bu yekəpər eşşəkdən xilas etsin, bu yekəpər eşşəyi bu daxmadan götürsün.

Bu münval ilə ay keçdi, il dolandı və nəhayət, bir gün Allah kişinin sözünü eşitdi: axşam kişi evinə qayıdanda gördü ki, həmin yekəpər eşşək daha yoxdu.

Mələk gəlib eşşəyi aparmışdı.

Kişi gecə-gündüz Allaha şükür elədi.

Kişi on uşağı və arvadı ilə birlikdə həmin daxmada şad-xürrəm yaşamağa başladı.

Kişi dünyanın ən xoşbəxt adamı idi, çünki canı eşşəyin əlindən qurtarmışdı və genişlik-bolluq idi...

...Insan çox naşükürdür.

30 may 1981.
Bakı.

SƏTIRLƏRIN ÖLÜMÜ

Dünən Moskvadan yaslı və gözlənilməz bir xəbər gəldi: Saşa Orlov vəfat edib.

Birdən-birə elə bildim ki, yazılarımda sətirlər öldü.

Birinci dəfə idi mən bu cür hiss keçirirdim. Saşa ilə birlikdə Moskvada üzbəüz otura-otura, Bakı ilə Moskva arasında məktublaşa-məktublaşa, telefonlaşa-telefonlaşa dönə-dönə üzərində işlədiyimiz ayrı-ayrı cümlələr yadıma düşdü. O, neçə illər idi ki, mənim yazılarımı tərcümə edirdi və mən istəyirdim ki, bu cümlələr rus dilində də Azərbaycan dilində olduğu kimi səslənsin – eyni çalarları ilə, sözaltı mənaları ilə, hətta eyni ritmi ilə səslənsin. Saşa çal saqqalını, həmişə pırpızaqlı saçlarını qarışdıra-qarışdıra əlindən gələni əsirgəmirdi.

Və indi mənə elə gəldi ki, rus dilindəki kitablarımda o cümlələr öldü.

Sətirlərin bu ölümünü təkcə ruhən yox, az qala, cismani hiss etdim.

Və o kitablarda bir yetimlik duydum.

31 may 1981.
Bakı,

QARA QARĞALAR

«Bakı-Moskva» qatarı ilə yazıçıların VII qurultayına gedirik.

Qəribədi, XX əsrin sürəti artdıqca qatarın da qiyməti və əhəmiyyəti artır: telefonlar, iclaslar, tələsikliklər, maşınlar, qayğılar aləmindən çıxıb iki gün qatar tələsməzliyində, zəngsizliyində, təmkinində sığınacaq tapırsan, gündəlik qayğıları özündən uzaqlaşdırırsan – onsuz da, bu iki gün ki, yol gedəcəksən, heç nə edə bilməyəcəksən: nə hansı bir işi isə qaydasına qoyacaqsan, nə kimisə kiməsə tapşıracaqsan, nə dərman axtaracaqsan, nə bazarlıq edəcəksən, nə görüşəcəksən, müzakirə edəcəksən, müdafiəyə tələsəcəksən, redaksiyaya material göndərəcəksən və s. və i. a.

Saatlar beləcə keçir.

Birdən güclü təkanlar bu qayğısızlıq idilliyasını titrədir, sonra qatar çölün düzündə dayanır, sonra həyəcanlı səs-küy başlayır, hay-həşir qopur.

Vaqon yanır.

Yox, bizim vaqon yox, 3-cü vaqon. Kimsə siqaret çəkib atıb, kimsə balonlarda spirt aparırmış və o balonlar partlayıb, uzun sözün qısası, 3-cü vaqon ocaq kimi alışıb-yanır.

– Yanan yoxdu ki?

– Hamı canını qurtara bilib?

– Hə, hə, hamı qurtarıb canını. Çoxusu hərbi kursantlardı. Cəld uşaqlardı, hamı sağ-salamatdı. – 3-cü vaqon tərəfdən gələn cavan oğlan gülə-gülə camaatı nigarançılıqdan qurtarır. – Vaqonu ayırıblar, yanır özüyçün...

Qalan vaqonların camaatı eşiyə axışıb və hamı bir kənarda tənha dayanıb ocaq kimi yanan 3-cü vaqona baxır.

Əlbəttə, bu mənzərədə bir xoşagəlməzlik, bir bədəməllik var, amma o cavan oğlanın gülüşü hamının nigarançılığına sərin su səpib və indi bütün qatarın camaatı o yanan 3-cü vaqona bir əyləncə kimi baxır. Bütün bu əhvalat dünən baş verib. Qatar Moskvaya gedir.

Düzdü, üç-dörd saat gecikmişik, amma əslinə baxsan, elə bu özü də bir qənimətdi, bu özü də üç-dörd saatlıq qayğısızlıqdı, zəngsizlikdə rahat-rahat fikirləşmək fürsətidi, arzulamaq, gələcəyi gözəl əsərlərlə, gözəl hadisələrlə dolu gözəl rənglər içinə girmək imkanıdı...

Mən pəncərədən sürətlə ötüb gedən və tükənmək bilməyən çölə baxıram.

Yamyaşıl düzlər, ağaclar, meşə zolaqları, gül-çiçək və... qara qarğalar.

Yenə qara qarğalar...

Yenə qara qarğalar...

Qara qarğalar ağacların budaqlarına, elektrik dirəklərinə, yerə qonublar.

Bu yekə qara qarğalar birdən-birə dünən yanıb qurtarıb skleti çöllərdə qalmış həmin vaqonu – bu gün tamam unutduğum 3-cü vaqonu yadıma salır. Birdən-birə bu yekə qara qarğalar adam kimi dil açıb qatar sürətilə deyir ki, o 3-cü vaqonda hərbi kursantlar yox, qocalar, qadınlar, uşaqlar, şikəstlər, xəstələr ola bilərdi və mən o uşaqların çığırtısını eşidirəm, o qocaların, qadınların ah-vayını eşidirəm, dəhşətdən bərəlib, az qala, hədəqəsindən çıxacaq gözləri görürəm, yanan insan ətinin qoxusunu hiss edirəm. Mən ömrümdə yanan insan ətinin qoxusunun nə olduğunu bilməmişəm, amma mənə elə gəlir ki, indi, bax, bu yekə qara qarğalara baxa-baxa hiss etdiyim qoxu dünən 3-cü vaqonda diri-diri yanan qoca, qadın, uşaq ətinin qoxusudu...

Sonra bu yekə qara qarğalar mənim bütün qayğılarımı bir-bir yadıma salır.

O gözəl rənglər əriyib gedir və hardasa o qara qarğaların rənginə boyanır.

Ölüb getmiş qohumlar, dostlar, tanışlar bir-bir yadıma düşür və onlar bir-bir bu vaqon pəncərəsindən mənə baxır.

Sonra bu yekə qara qarğalar yol boyu bütün dünyanın dərdindən, ələmindən söhbət açır.

Qatarlara qəmginlik gətirən yekə qara qarğalar...

26 iyun 1981.
«Bakı-Moskva» qatarı,

YAZIQLIQ

Moskvada yazıçıların VII qurultayı gedir və Moskvada dözümsüz bir isti var. Qəzetlərin yazdığına görə iyun ayında Moskvada belə isti axırıncı dəfə 1901-ci ildə olub.

Gecə mehmanxanada yatmaq mümkün deyil, nəfəs almaq olmur və bu gün bu gecə havasızlığı birdən-birə Bakıdakı kiçik bir hadisəni mənim yadıma saldı.

Bakıda keçirdiyimiz böyük ədəbi məclisdə bir nəfər nadan və cahil ayağa qalxıb, necə deyərlər, gözlərini yumub, ağzını açıb, böhtanlar söyləyirdi; bu böhtanları o qədər ürəkdən, o qədər həyəcanla deyirdi ki, xitabət kürsüsünə sığışmırdı, bütün ətrafa ağzından tüpürcək səpələnirdi, kinli gözləri, az qala, pırtlayıb hədəqəsindən çıxacaqdı.

Mən yerimdə oturub ağzı köpüklənə-köpüklənə böhtanlar söyləyən, naqis, paxıl, acgöz hisslərdən ilham və qüvvət alan bu adama baxırdım və birdən-birə mən goreşənləri xatırladım.

Goreşənlər, deyilənə görə, murdar heyvanlardı, çox pis iy verirlər, cəsəd yeməklə dolanırlar.

Amma... amma goreşənlərin də bütün canlılar kimi yaşamaq istəyi var, onların da yəqin öz mehribanlıqları, öz əzizləmələri, ağrıları, problemləri var və goreşənlərin də balaları var.

Ağzı-gözü zalda əyləşənlərin çoxunun nifrətinə, ikrahına bulaşmış bu adama mənim yazığım gəldi: o da yaşamaq istəyir, onun da arzuları var və onun da balaları, əzizləri var.

Mənim indi də ona yazığım gəldi.

Bu bürkülü Moskva gecəsinin havasızlığı, ürək sıxıntısı, nəfəssizliyi onu mənim yadıma salmışdı və dünyanın böhtanlarından, dünyanın əyri işlərindən, iyrənc hisslərindən xəbər verən sifəti yenə gözlərimin qabağına gəldi və mən bu gecə qaranlığında onun kinli, qəzəbli gözlərinə baxa-baxa: «–Yazıq sənə...» – fikirləşdim.

Və qəribə idi, ürəyimdə o adamı yavaş-yavaş bağışlayırdım, onun sifətinin indiyə qədər mənim üçün iyrənc cizgiləri elə bil ki, gecənin qaranlığında əriyib yox olurdu, ömrümdə görmədiyim uşaqlarını yadıma salırdım («yadıma salırdım» ifadəsi burada yerinə düşürmü? o uşaqlar elə bil, gözəgörünməz varlıqlar idi və mən o varlıqları «görürdüm»...) və elə bil ki, o adama da o uşaqların gözü ilə baxırdım...

Sonra isə daha qəribə bir hadisə baş verdi: mən onun gözləri ilə özümə baxdım...

Sonra elə bil ki, tamam unutduğum, əlçatmaz, ünyetməz bir keçmişdə qalmış xatirələr baş qaldırdı və o xatirələrin o adamla heç bir əlaqəsi yox idi: o xatirələrdə mən yaxşı idim, mən pis idim, mən gülünc idim, mən qorxunc idim... Sonra o bürkülü Moskva gecəsinin o havasızlığı içində birdən-birə bir qəbiristanlıq soyuğu duydum, haqq dünyasına köçmüş qohumlar, dostlar, tanışlar bir-bir gəlib gözümün önündən keçdi və dünyasını dəyişmiş o rəhmətliklərlə birlikdə: «– Yazıq bizə...» – fikirləşdim.

30 iyun 1981.
Moskva.

QARATOYUQLAR

Həyətimizdə bir armud ağacı var idi. Meyvələri hələ kal idi, amma vaxtından əvvəl yetişmiş tək-tük armud hərdən yerə düşürdü.

Mən həyətdə, böyük alma ağacının altında həmişəki yerimdə oturub gün çıxandan gün batana qədər «Mahmud və Məryəm» romanını yazırdım.

Bir gün gördüm ki, bir ana qaratoyuq, iki də balası – uçub gəlib həmin armud ağacının dibində yerə qondu. Bala qaratoyuqlar böyümüşdü, amma hələ tamam qaralmamışdılar, lələkləri boz idi.

Ana qaratoyuq bayaq həyətin səssizliyi içində qəfil bir tappıltıyla yerə düşmüş armudu dimdikləyib yeməyə başladı və ana qaratoyuq hər dəfə armuda dimdik vuranda böyümüş balaları balaca cücə kimi ağızlarını geniş açırdılar, analarından yemək istəyirdilər. Ana qaratoyuq başını qaldırıb onlara baxırdı, sonra yenə armudu dimdikləyirdi.

Bala qaratoyuqlar ağızlarını eləcə açıb civildəyə-civildəyə analarından yemək istəyirdi, analarısə, onların ağzına heç nə qoymurdu.

Mən başa düşdüm ki, ana qaratoyuq balalarına yemək dərsi verir, dimdikləmək öyrədirdi.

Ana qaratoyuq bir armud yedi, sonra ikinci armudu yedi, sonra üçüncü armudu yedi, amma balaları armuda dimdik vurmurdu, ağızlarını açıb analarından yemək istəyirdi.

Ana qaratoyuq armudu dimdikləyir, balalarına baxır, təzədən armudu dimdikləyir, təzədən balalarına baxırdı.

Ananın cidd-cəhdindən, açıq-aşkar təhrikindən heç nə çıxmadı, balalar armuda dimdik vurmadı.

Qaratoyuqlar uçub getdi və mən yazı makinasının arxasında yenidən Səfəvilər dövrünə qayıtdım.

Sabahkı gün həmin ana qaratoyuq balaları ilə uçub yenə o armud ağacının dibinə qondu. Ana qaratoyuq yenə armud dimdikləyib yeməyə başladı, bala qaratoyuqlar isə yenə var gücləri ilə ağızlarını geniş açıb haray-həşirlə civildəyə-civildəyə analarından yemək istəyirdilər. Ana qaratoyuq yəqin ki, balalarını şirnikləndirməkdən ötrü hərəsinin ağzına dəymiş armuddan bir dimdik qoydu. Bundan sonra bala qaratoyuqlar az qalırdılar ağızlarını cırsınlar – o qədər yekə açırdılar və daha artıq civildəyə-civildəyə dünyadan şikayət edirdilər. Ana qaratoyuq daha onlara heç nə vermədi və hər dimdikdən sonra balalarına baxa-baxa bu gün də üç armud yedi.

Dörd gün beləcə davam etdi.

Nəhayət, beşinci gün bala qaratoyuqlardan biri yerdəki yetişmiş armuda bir dimdik vurdu. Bundan sonra o biri bala qaratoyuq da diqqətlə gah armuda, gah da ona baxıb armuda dimdik vurdu və ikisi də daha dayanmadı, acgözlüklə armudu dimdikləyə-dimdikləyə yeməyə başladı. Ana qaratoyuq uçub armud ağacının aşağı budağına qondu.

Bala qaratoyuqlar yerdəki armudu dimdikləyir, tez-tez də başlarını qaldırıb budaqdakı analarına baxırdı. Ana qaratoyuq isə başını yana çevirirdi. Yəqin bu üç gündə o qədər armud yemişdi ki, indi armuda tərəf baxa da bilmirdi.

Balalar əvvəlcə ikisi bir armud, sonra da hərəsi bir armud yedi.

Sonra o qaratoyuqlar uçub getdi.

Sonrakı günlər mən daha ana qaratoyuğu görmədim. Hərdənbir bala qaratoyuqlar uçub gəlib armud ağacının dibinə qonurdu və o armuddan doyunca yeyib təzədən uçub gedirdi.

29 iyul 1981.
Talıstan kəndi.

QIRT TOYUQ

Qırt toyuq birinci dəfə idi ki, hindən çıxmışdı və dünyanı cücələrinə göstərirdi.

Cücələr civildəşə-civildəşə, yüyürə-yüyürə analarının dalınca qaçışırdı və analarının da qırt yatdığı günlərdə qartlaşmış səsiylə qırt-qırt salıb o tərəf-bu tərəfə dimdik atır, gözaltı böyürtkən kollarının dibinə, hündür otların arasına baxırdı, hərdən başını çəpəki tutub zəndlə göyü gözdən keçirirdi.

Qırt toyuq pişikdən, qurd-quşdan, qartaldan ehtiyat edirdi və hərdən də tərs-tərs mənə baxırdı.

Qırt toyuq heç kimi cücələrinə yaxın buraxmırdı.

Həyətdə uşaq çox idi, hərə əlinə bir parça çörək alıb didişdirə-didişdirə cücələrə vermək istəyirdi, amma qırt toyuq o saat boğazının tüklərini qabardıb, qanadlarını açıb, qart qaqqıltı ilə hücum edirdi, ən axırıncı cücənin də ötüb keçməyini gözləyirdi, sonra yanpörtü acıqlı nəzərlərlə uşaqlara baxa-baxa və yoğun budlarını basa-basa gedirdi.

Qırt toyuq fındıq ağacının altına gəlib torpağı eşələməyə başladı və cücələr də civildəşə-civildəşə analarını əhatəyə aldı. Qırt toyuq torpağın arasında yeməli bir şey görən kimi, dimdiyini həmin cücüyə, həşərata, toxuma vururdu, cücələrinə göstərirdi və cücələr də bir-birini itələyə-itələyə, aləmə civilti sala-sala həmin balaca cücünün, həşəratın, toxumun üstünə cumurdu.

Qırt toyuq arabir xırda çörək qırıntısı da tapırdı, dimdiyini vurub göstərirdi, cücələr də acgözlüklə bu qırıntıları təpişdirirdi, amma qırt toyuq əllərində parça-parça çörək tutmuş uşaqların heç birini cücələrə yaxın buraxmırdı.

Qırt toyuq təkcə bu həyətin sahibəsi Validə ananı cücələrə yaxın buraxırdı, hətta Validə anaya icazə verirdi ki, əyləşib cücələrdən birini əlinə götürsün və uşaqlara göstərsin.

Həyətdə təkcə Validə ana cücələrin yanından ötəndə qırt toyuq haray-həşir salmırdı.

Qırt toyuq Validə anaya tam etibar edirdi və bu, görünür, təbiətdən gəlirdi: elə bil ki, qırt toyuq bilirdi ki, Validə ananın də dörd balası var.

16 avqust 1981.
Talıstan kəndi.

ÜÇÜNCÜ SƏRÇƏ

Bəzən təbiətdə elə hadisələrə rast gəlirsən ki, onların dolayısı yox, tamam müstəqim, birbaşa mənası səni tutur, sənə ləzzət edir.

Misal üçün, mən, ədəbiyyatda müstəqim surətdə əxlaq dərsi verməyin, mənası tamam üzdə olan hadisələrin təsvirinin həmişə əleyhinə olmuşam.

Bəs nə üçün bu gün şahidi olduğum kiçicik bir hadisə mənim kefimi bu qədər açdı?

Yazıçılar Ittifaqı ilə üzbəüz bağda gəzəndə kolluqda sərçələrin haray-həşirini eşitdim: bir sərçə dimdiyində sarı bir yarpaq tutmuşdu (bəlkə də yarpaq deyildi, nəsə başqa şey idi, mən qorxurdum ki, sərçələr hürküb uçar, yaxınlaşıb baxmırdım), ikinci sərçə isə yarpağın o biri ucundan tutub dartışdırırdı, birinci sərçənin dimdiyindən qoparmaq istəyirdi. Sərçələr həmin sarı yarpaq üstündə beləcə «mənim-sənin» mübarizəsi aparırdı. Birdən sərçələr lap hirsləndi, bir-birinin üstünə atıldı. Sarı yarpaq yüngülcə yerə düşdü və elə bil ki, bunu gözləyirmiş kimi, səhərdən bəri çiçəkləmiş ağ akasiya ağacının budağına qonub didişən sərçələrə baxan üçüncü sərçə pırıltı ilə budaqdan qopub, yerə düşmüş o sarı yarpağı dimdiyi ilə qapdı və eləcə pırıltı ilə də qalxıb ağacların arxasında yox oldu.

Didişən sərçələr bu gözlənilməz hadisədən elə bil ki, özlərini itirdi, sonra bir-iki dəfə yerlərində hoppanıb düşdü və sonra da hərəsi bir tərəfə uçub getdi.

Məni gülmək tutdu.

Bağdan ötüb-keçənlər yəqin fikirləşdi ki, bu niyə kolluğa baxa-baxa öz-özünə gülür?

13 may 1982.
Bakı.

«ALƏM OLDUQCA...»

Qara Qarayev vəfat edib...

Bizim böyük müasirimiz əbədi yuxuya gedib və bir də heç vaxt oyanmayacaq.

Onun işıqlı və ağıllı gözləri bundan sonra yalnız televiziya və kino ekranlarından bizə baxacaq, o qaraşın, sərt və eyni zamanda mehriban sifəti bundan sonra biz yalnız qəzet və jurnal səhifələrində, kitablarda görəcəyik, dostların, yaxınların, sənətsevərlərin evlərindəki fotolarda, muzey zallarındakı portretlərdə görəcəyik.

Qara Qarayev vəfat edib...

Külək bir də heç zaman o qıvrım, gümüşü saçları qaldırmayacaq. Qarayev bir də heç vaxt paltosunun boyunluğunu qaldırıb, başını da bir balaca çiyninə qısıb, siqaret dalınca siqaret çəkə-çəkə Bakının küçələri ilə addımlamayacaq.

Bu ağır, bu qəmli dəqiqələrdə bizim təskinliyimiz nə ola bilər?

Qoca Dədə Qorqudun əlacsız və müdrik misraları bir daha yüzüncü dəfə, mininci dəfə mənim beynimdə səslənir:

Gəlimli, gedimli dünya...
Son ucu ölümlü dünya...

Və fikir məni qədimlərə aparır. Bizim ulu babalarımız Zərdüştü «böyük səadət və sərvət» sahibi hesab edirdi və bu böyük səadət, mənəvi sərvət «şən həyat, sevinc və əbədi şöhrət»dən ibarət idi.

Qarayev sənəti həyata çağıran, sevinc bəxş edən bir sənət idi. Həyatın mənası barədə düşündürən, yaşayışın fəlsəfəsini ehtiva edən bir sənət idi.

Mən nə üçün bu sənət barədə keçmiş zamanda danışıram?

Qarayev sənəti əbədi sənətdir.

Qarayev sənəti dünən də müasir sənət idi, bu gün də müasir sənətdir və sabah da müasir sənət olacaq.

Illər keçəcək, bizim balalarımız, bizim nəvələrimiz, nəticələrimiz atalarının, babalarının Qarayevlə tanışlıqları ilə, Qarayevlə məktublaşmaları, şəkil çəkdirmələri ilə, canlı Qarayevi görmələri ilə fəxr edəcəklər.

Bu gün olduğu kimi, sabah da xalqımız öz sənətkar oğlunun adını uca tutacaq.

Bu gün olduğu kimi, sabah da Qarayev sənətinin ölümsüzlüyü dünyanın ən böyük konsert salonlarından, opera və balet teatrlarından ana Azərbaycanın ölümsüz dühasından xəbər verəcək.

Bu gün olduğu kimi, sabah da Qarayev sənəti düşündürəcək və öyrədəcək, tərbiyə edəcək və yetişdirəcək.

Qara Qarayev vəfat edib...

Bu ağır, bu qəmli dəqiqələrdə elə bil ki, bir təskinlik kimi mən böyük Qarayevin böyük sələfi Sabirin misralarını eşidirəm:

Ölməyimlə sevinməsin əğyar,
Aləm olduqca, mən dəxi duraram!

Və bu misraları ağır, əbədi Qarayev musiqisi müşayiət edir...

14 may 1982.
Bakı.

ALMA ƏHVALATI

Vəfatından təxminən dörd-beş il əvvəl Rəsul Rza ilə Moskvadan Bakıya gəlirdik. Qatarla gəlirdik, ikimiz bir kupe götürmüşdük. Mən indi bu sətirləri yazanda, elə bil ki, gecənin içi ilə yol gedən o qatarın səsini eşidirəm və həmin qatar elə bil ki, Rəsul müəllimlə yol yoldaşı olduğumuz o uzaq iki günü daha da uzaqlara aparır...

Təbii ki, yol boyu biz çox söhbət etdik. Rəsul müəllim şerində olduğu kimi, həyatda da ciddi adam idi, bəlkə də bir az sərt adam idi və mənə həmişə elə gəlirdi ki, onun bu sərtliyi əslində daxili kövrəkliyinin göstəricisi idi. Bu ciddilik və zahiri sərtliklə bərabər, Rəsul müəllim yumoru sevən, başa düşən və yumordan ləzzət almağı bacaran adam idi.

Qatarda mən Rəsul müəllimə belə bir hadisə danışdım: dostlarımızdan biri – Fikrət Sadıq – altmışıncı illərdə «Gənclik» nəşriyyatında redaktor işləyirdi. Bir dəfə axşam onlara getmişdim, gördüm ki, mizin arxasında əyləşib bir şer kitabının əlyazmasını redaktə edir. Əlyazmasındakı bəzi şerlər dostumuzu o qədər əsəbiləşdirirdi ki, səhifələrin kənarında qeydlərini də oxuduğu misralara müvafiq misralarla yazırdı. Mənim gözüm sataşdı və Azərbaycan almalarının gözəlliyindən bəhs edən bir şerdə altından xətt çəkilmiş iki misranı oxudum:

Ləzzətlidi «bumajnı»,
Şirvan gözəli Şafran!

Fikrət bu iki misranın yanında belə bir qeyd yazmışdı:

Şerin oldu «nevajnı»,
Çıxarıldı kitabdan!

Rəsul müəllim ürəkdən güldü və bundan sonra hansı bir şer məclisindəsə, yığıncaqdasa duzsuz bir şer oxunanda, yersiz bir söz deyiləndə, görürdüm ki, gözləri ilə məni axtarır, əlini ağzına tutub yavaşdan: «–Alma əhvalatıdı!» – deyirdi və gülürdü.

18 may 1982.
Bakı.

BƏDBƏXT ŞIR

Insan təbiətdən nə qədər uzaq düşüb...

Yazıçı Emil Ağayev, mən və altı yaşlı Humay Göygöl sanatoriyasının həyətində gəzişə-gəzişə söhbət edirik. Emil hər gün göbələk yığmağa gedir, bu gün səhər də getmişdi və mən ondan soruşuram:

– Meşədə göbələk çox idi?

– Hə.

Səhərdən bəri söhbətimizə fikir verməyən Humay «meşə» sözünü eşidəndə başını qaldırıb bizə baxır.

M ə n *(Emilə göz vururam).* Canavar, pələng görmədin?

E m i l. Yox, canavar, pələng yox, şir gördüm.

Humay gülür.

E m i l. Niyə gülürsən, Humay, inanmırsan?

H u m a y. Yox.

M ə n. Niyə?

H u m a y. Çünki burda şir olmur.

E m i l. Bəs şir harda olur?

H u m a y. Heyvanxanada!

7 sentyabr 1982.
Göygöl.

YANDIRIR BU ÖLÜM...

Fikrət Əmirov vəfat etdi...

Düzdür, illər keçəcək, «Şur» da, «Kürd ovşarı» da, «Gülüstan Bayatı-Şiraz» da dünən və bu gün olduğu kimi, ürəkləri ovsunlayacaq, həyatdan söz açacaq, hisslərin saflığından, təmizliyindən deyəcək.

Düzdür, illər keçəcək, dünyanın böyüklü, kiçikli müxtəlif konsert zallarında, radioda, televiziyada «Azərbaycan», «Azərbaycan qravürləri», «Azərbaycan kapriççiosu» dünən və bu gün olduğu kimi, yenə də Fikrət Əmirovun doğma xalqından, doğma torpağından söhbət açacaq.

Düzdür, illər keçəcək, Sevilin ariyası yenə də insan iradəsindən xəbər verəcək, Balaşın ariyası dərdləri təzələyəcək, «Nəsimi» insan xislətinin böyüklüyündən, «Nizami» insan dühasının ucalığından deyəcək, «Min bir gecə» bu gün olduğu kimi, yenə də etibardan və xəyanətdən söz salacaq, şuxluq gətirəcək, yalnız müəllifin yox, xalqın istedadından söyləyəcək...

Düzdür, bütün bunlar belədir, düzdür, Fikrət Əmirov sənəti heç vaxt ölməyəcək, həmişə bizimlə bir yerdə olacaq, nəvələrimizlə, nəticələrimizlə bir yerdə olacaq, əsrləri adlayacaq, amma yenə də... yenə də yandırır bu ölüm...

Insan getdi... Bütün ölümlər kimi, bu ölüm də vaxtsız oldu.

Xəstə Qasım hələ dörd əsr bundan əvvəl sazı sinəsinə sıxıb deyirdi:

Neçə qəhrəmanlar gəldi dünyaya,
Köç vaxtı yetişdi, tez oldu getdi...

Əlbəttə, Xəstə Qasım düz deyir, belədir, beyin bunu dərk edir, amma ürək dərk etmir, ürək dərk etmək istəmir.

X ə s t ə Q a s ı m: «Dünya dediyin bir fanidir, fani, əzəl Nuh gəlmişdi, görünmür, hanı?» – soruşurdu və əlbəttə, bu sual cavabsızdır, bunu bilirik, dərk edirik, amma hər dəfə də bu dünyadan bir insan köçəndə sarsılırıq, bütün hisslərimizi, həyəcanlarımızı matəm toranı bürüyür.

Həmin insan yalnız özünə, yalnız öz ailəsinə, yaxınlarına, dostlarına yox, bütün xalqa, vətənə məxsus olanda, o sarsıntı daha dözülməz olur, o toran işıq ucu görünməyən bir zülmətə çevrilir.

Həmin insan sənətkar olanda, öz əzizləri ilə birgə, xalqı, vətəni ilə birgə, kitablar da ağlayır, simfoniyalar, tablolar da ağlayır.

Ağlamaların ən müdhişidi bu.

Dəli könül, məndən sənə əmanət:
Demə bu dünyada qalım yaxşıdı.

Yox, aşıq baba, yox, Xəstə Qasım, qalım yaxşıdı, ölümdənsə qalım yaxşıdı və sən dəli könlünün sözünü kəsmə, bu dünyada qalım yaxşıdı...

Nə təəssüf ki, nə acı ki, «ölüm»lə bağlı, «qalım»la bağlı insanın iqtidarı daxilində bir şey yoxdur.

Və bu yerdə, əlbəttə, insanların ən xoşbəxti sənətkardır, əsl sənətkar.

Fikrət Əmirov kimi sənətkar.

Fikrət Əmirovun sənəti «qalım»lı sənətdir.

O sənətdə Fikrət Əmirovun duyğuları yaşayır, hissləri, həyəcanları yaşayır, Fikrət Əmirovun ürəyi döyünür.

Bu, ömrün vəfasızlığı, sənətin isə, vəfası, ilqarıdı...

Həmin duyğular, hisslər və həyəcanlar, həmin ürək döyüntüsü həmişəlikdir, daimidir...

...amma yenə də... yenə də yandırır bu ölüm...

24 fevral 1984.
Bakı.

IKI QIZ VƏ SƏRÇƏ

Maşınımda işdən evə qayıdırdım və tinlərdən birinin qabağında qırmızı işıq bizi saxladı.

Qarşıdakı səki ilə bizə tərəf iki qız gəlirdi: ozündən razı, həddən artıq dəblə geyinmiş, ding-ding dingildəyən və bütün görkəmləri ilə, yerişləri, gülüşləri ilə aləmə meydan oxuyan iki qız.

Küçə ilə o tərəf-bu tərəfə gedib-gələn adamlar elə bil ki, bu qızlar üçün sıfır idi, elə bil ki, bu qızlar dağın zirvəsində, adamlar isə dərənin dibində idi və dünya açıq-aşkar bu qızların vecinə deyildi.

Bu vaxt qəribə bir hadisə baş verdi: bir sərçə hoppana-hoppana qızların cinsin içində tarım sıxılmış dolu qıçlarına dolaşa-dolaşa küçənin ortasına qondu və yerə düşmüş bir çörək qırıntısını acgözlüklə dimdikləməyə başladı.

Qızlar əvvəlcə gülümsədi, sonra səkidə ayaq saxlayıb təəccüblə əl-ayağa dolaşan o sərçəyə baxdı.

Sarı işıq yandı və irəlidəki maşınlar yavaş-yavaş tərpənməyə başladı, sərçə isə küçənin ortasından uçmurdu.

Mən aləmə meydan oxuyan bu qızların rəng çəkilmiş, uzun kirpik yapışdırılmış gözlərində bir təlaş oxudum və əvvəlcə mənə elə gəldi ki, o uzun yalançı kirpiklərlə o təlaş hissi bir-birinə heç cürə uyuşmur.

Ac sərçə yəqin xəstə idi, ya zədəli idi, uça bilmirdi.

Maşınlar yavaş-yavaş sürətini artırırdı.

Şaşırıb qalmış o iki qız küçənin ortasında çörək qırıntısını dimdikləyən o sərçəyə baxa-baxa bir-birinə tələsik nəsə deyirdi və mən onların nə dediyini eşitmirdim, amma bir şey tamam aydın idi ki, qızlar bərk həyəcanlanmışdı və o həyəcan daha o uzun yalançı kirpiklər üçün yad, yabançı bir şey deyildi.

Onların həyəcanı mənə də sirayət etdi və mən də maşını pəncərəsindən boylanıb ətrafında maşınlar ötüşən o sərçəyə baxdım.

Yaşıl işıq yanmışdı.

Qabaqdakı ağ maşın sərçənin lap yanından ötdü.

Qızlardan biri cəld səkidən düşüb küçənin ortasında çörək qırıntısını təpişdirən o sərçəyə tərəf qaçdı və bir əlini maşınların qabağında yelləyə-yelləyə – yəni ki, bir dəqiqə gözləyin! – o biri əlini aşağı uzadıb sərçəni götürmək istədi və bu zaman... həmin ac sərçə «pır-r-r» eləyib qızın əlinin altından havaya qalxdı və sürətlə göyə baş vurub gözdən itdi.

Qız əvvəlcə məəttəl qaldı, sonra gülə-gülə rəfiqəsinin yanına qayıtdı və ikisi də yoluna davam etdi.

Bizim maşın da yerindən tərpəndi.

Mən geri çevrilib arxa şüşədən bu iki qızın ardınca baxdım.

Onlar gedirdi və bütün görkəmləri ilə, yerişləri, gülüşləri, o yalançı uzun kirpikləriylə yenə aləmə meydan oxuyurdu və heç kimin ağlına gəlməzdi ki, o gözlərdə o cürə sərçə nigarançılığı ola bilər və o qızlar eləcə həyəcanlana bilər...

18 may 1984.
Bakı.

HABILIN KAMANÇASI

Habil Kaman kamançanı dizinin üstünə alıb çalmağa başlayır və bir azdan gözlərini yumur, çaldığı musiqinin hisslər aləminə gedir, o aləmin rəngləri, həyəcanları, görümləri ilə yaşayır.

Hər dəfə səhnədə, yaxud televiziya ekranında Habilə baxdıqca, onun musiqisinə qulaq asdıqca, elə bil, o dəm onun qapalı gözlərinin qarşısından keçənləri mən də görürəm.

Habilin kamançası səslənir, dünyaya insanlar gəlir, yaşayır, sevir, sevilir, xoşbəxt olur, dərd çəkir və bir gün gəldiyi kimi də, köçüb gedir... Və dünyaya yeni insanlar gəlir...

Habilin kamançası insanın, ömrün müvəqqətiliyindən, insanlığın, yaşayışın isə əbədiliyindən deyir...

Habilin kamanı Azərbaycandan deyir...

Qoca və müdrik Dədə Qorqudu görürəm, cavan, təmiz, çılğın Kərəmi görürəm, gözəl, ismətli, qeyrətli Nigarı görürəm...

Habilin kamançası səslənir, Koroğlu Qıratın belinə qalxır, Şah Ismayıl qanlı döyüşlərdən sonra, öz zərif, həzin insani hisslərini ağ vərəqə köçürür, Füzuli düşünür, Leyli çəməndə gül-çiçək dərir...

Habilin kamançası səslənir, Araz çayı axır və çayın şırıltısı Habilin kamançasının dili ilə dünyanın dərdindən, ələmindən deyir, Dərviş Mahmud sazı sinəsinə sıxır və mən onun yüz il bundan əvvəl dediyi misraları eşidirəm:

Bu dünyanın çox olubdur cəfası,
Cəfasına dəyməz zövqi-səfası.
Guşumda səslənir getmək sədası,
Ürəyim həsrətlə dolub, ağlaram...

Habilin kamançası səslənir, mən Qarabağı görürəm, Şirvanı, Naxçıvanı, Mili, Muğanı, Lənkəranı, Abşeronu, ömrümdə heç vaxt getmədiyim, görmədiyim Təbrizi görürəm, Ərdəbili görürəm, Sərabı görürəm, Ərk qalasının önündə dayanıb babaların ucalığına baxıram...

Habilin kamançası səslənir, Habilin qapalı gözlərinin qarşısından keçənləri mən də görürəm, o musiqiyə qulaq asa-asa həmin kamançanı da yaddan çıxarıram. Habilin özünü də yaddan çıxarıram, mən oluram, o musiqi olur, mənim Xalqım və mənim Vətənim olur...

Bu – kamançanın da, Habilin də böyüklüyüdür.

15 dekabr 1985.
Bakı.

AĞABƏYIM AĞA

Axır vaxtlar tez-tez Ağabəyim ağanın iki yüz il bundan əvvəl söylədiyi o iki misra yadıma düşür:

Əfsus ki, yarım gecə gəldi, gecə getdi,
Heç bilmədim ömrüm necə gəldi, necə getdi...

Niyə tez-tez yadıma düşür bu iki misra?

Yəni yalnız ona görə ki, haçansa bir vaxt ayılırıq və görürük ki, heç bilməmişik ömür necə gəlib, necə gedib?

Buradakı həsrətə görə?

Ağabəyim ağa Qarabağ xanı Ibrahimxəlil xanın qızı idi, Şuşada anadan olmuşdu, Irana, Fətəli şaha ərə verilmişdi, amma həmişə də qəribçilik içində olmuşdu.

Düzdü, qəribçilik səni yalnız qürbətdə basmır, bəzən öz evinin içində də qərib olursan, amma Ağabəyim ağanın ürəyi Qarabağda, Şuşada qalmışdı və Ağabəyim ağa dərdli bir «ah» çəkmişdi:

Mən aşığam, qara bağ,
Qara salxım, qara bağ,
Tehran cənnətə dönsə,
Yaddan çıxmır Qarabağ...

Əslində hər bir adamın içində öz Şuşası var, bəzən heç bundan özünün də xəbəri olmur, amma ürəyi o şüşənin içindədi, öz Şuşasındadı. O Şuşa kimincünsə bir həyətdi, kimincünsə bir tut ağacıdı, bir böyürtkən koludu, kimincünsə bir məhəllədi, amma o həyət də, o tut ağacı, böyürtkən kolu da, əlbəttə, öz-özlüyündə Şuşa deyil, oradakı təbəssümdü, hissdi, oranın həmişəlik keçmişdə qalmağından doğan təəssüfdü, həsrətdi; hər birimizin bir-birinə bənzəməyən, amma elə bil ki, əbədi olan bir həzinlik içində eyni təəssüflə, eyni həsrət, eyni yanğı ilə illər keçdikcə rəngini itirən, cizgiləri əriyən öz Şuşası.

Bu nə müdriklik dərsidi belə, mən verirəm?

Bu nə nəsihətdi belə?

Ağabəyim ağa iki misra da demişdi:

Ey naseh, nəsihətin mənə əbəsdir, əbəs,
Ətəkləyər sözlərin atəşimi – söndürməz.

3 dekabr 1987.
Mərdəkan.

ƏKRƏM ƏYLISLININ ANASI

Paris hara, o uzaq Ordubad, o gözəl Əylis kəndi hara?

O gözəl Əylis kəndində o gözəl qarı indi nə eləyir görəsən?

Kiçik, amma səssiz-küysüz, rahat və xudmani «Dupleks» otelinin beşinci mərtəbəsindəki səliqəli otağın pəncərəsindən Eyfel qülləsinin soyuq dəmirləri görünür, mən isə, sübh tezdən gözlərimi açıb birdən-birə o gözəl Əylis kəndini, o gözəl Əylis kəndində Əkrəm Əylislinin qoca anasını yadıma salıram.

Niyə?

Bilmirəm...

Təxminən on il bundan əvvəl idi, Naxçıvana getmişdik, oradan Ordubada qalxdıq, səhər-səhər də Əylisə baş çəkdik.

Əkrəm Əylisligilin həyətində oturub səhər çörəyi yeyirdik və Əkrəm Əylislinin qoca anası qabağımıza balaca bir qabda ilıq yumurta qoydu və o ilıq yumurtanın dadı indiyə qədər mənim damağımdan çəkilməyib.

Mən hərdənbir bu barədə fikirləşəndə gözlərimin qabağına Əylisin o gözəl bağları yox, buz kimi suyu axan o kəhrizi yox, o dağlar, o çöllər yox, o qoca ananın əlləri gəlir, elə bil ki, o ağaclar da, o dağlar-dərələr, o su, o gül-çiçək də taxta kimi o quru barmaqların bərəkəti, istisi müqabilində susur və xatirəyə gəlməyə ürək eləmir...

O quru barmaqlarda gizlənmiş mehribançılıq, məhəbbət illər keçdikcə hərdən yada düşəndə elə bil ki, daha artıq bir hərarətlə adamın içini qızdırır: adam elə bil ki, o quru barmaqların bərəkətini, nəsə, işıqlı bir varlıq kimi, gözləri ilə görür...

Indi də pəncərəmdən Eyfel qülləsinin o soyuq dəmirlərinə baxdıqca mənə elə gəlir ki, o quru barmaqlar nəsə tikəndə də, bişirəndə də, silib-süpürəndə də əslində həmişə bütün ətrafa gizli bir layla deyir.

15 oktyabr 1988.
Paris.

ÜÇ XATIRƏ

I

Axşam Sergey Baruzdin və Vladimir Drozdla birlikdə gəzə-gəzə gedib Brandenburq qapılarının qabağında dayandıq və xeyli müddət Qərbi Berlinə tərəf baxdıq. Indi gecədir, oteldə oturub bu cümlələri yazıram və Brandenburq qapıları ağzındakı o əsgərlərin baxışını təzədən öz üzərimdə hiss edirəm. Orda-burda dayanmış o əsgərlər, zabitlər, bayaq elə bir şübhə, hətta, ədavətlə bizə baxırdılar ki, elə bil, baxışları da tüfəng lüləsi idi, üstümüzə tuşlanmışdı.

Bu – Almaniya Demokratik Respublikasının ordusu idi.

Mən isə, Qərbi Berlinə tərəf baxırdım və təzə-təzə yanmağa başlayan o işıqlar nə qədər yaxın və eyni zamanda da nə qədər əlçatmaz idi...

O dəm mənə elə gəlirdi ki, yalnız Berlin yox, yalnız Almaniya və alman xalqı yox, Şiller də iki yerə bölünüb, Motsart da, Bax da, Bethoven də, Heyne də iki yerə bölünüb və mən bu bölünməni, parçalanmanı indi, az qala, cismani hiss etdim: insan bədəni ortadan iki yerə parçalanıb, qan axır...

Drozd da Qərbi Berlinin işıqlarına baxırdı və öz-özünə dodaqaltı nəsə pıçıldayırdı.

– Volodya, sən nə hiss edirsən? – soruşdum.

Drozd:

– Dəhşətdi!.. – dedi.

– Mənim xalqım da beləcə bir dəhşət içindədi... – dedim.

Brandenburq qapıları haçansa açılacaqmı?

24 sentyabr 1987.
Şərqi Berlin.

II

Günorta rəssam Ə. Behkalamın emalatxanasına gedəndə Berlin divarı boyunca xeyli addımladıq və mən tez-tez ayaq saxlayıb o divara çəkilmiş şəkillərə baxırdım. Divarın o tərəfi Şərqi Berlin idi. Kənardan da Brandenburq qapıları görünürdü.

Yadıma gəlir, iki il bundan əvvəl orada (o tayda!) dayanıb bu tərəfə baxırdım...

Eyni bir şəhəri – Berlini bütöv görmək üçün iki dəfə uzun səfərə çıxmaq lazımmış...

Birinci dəfə Bakıdan Moskvaya, Moskvadan da Şərqi Berlinə uçmuşdum və oradan piyada gəzə-gəzə bura gələ bilmək əvəzinə, buranı görmək üçün ikinci bir marşrut lazım imiş: təzədən Bakıdan Moskvaya, Moskvadan Dyüsseldorfa, Dyüsseldorfdan da Qərbi Berlinə.

Yadıma gəlir, orada əsgərlər şübhə ilə, daxili bir gərginliklə mənə baxırdı, ətrafda var-gəl edirdi, barmaqları da sinələrindən sallanmış avtomatın tətiyi üstündə...

Burada isə heç kim yoxdu. Almaniya Demokratik Respublikasına qaçmaq istəyirsən? Qaç! Xoş gəldin!..

Uşaqlar, həvəskarlar, peşəkarlar, bacaranlar və bacarmayanlar sonu görünməyən o Berlin divarına rəngbərəng, cürbəcür şəkillər çəkiblər: gülməli heyvanlar, təlxəklər, güllər-çiçəklər... Amma bu dəm mənə elə gəlir ki, o heyvanlar, o təlxəklər, o gül-çiçək, hətta o rənglər də – qırmızı da, yaşıl da, göy də, çəhrayı da əslində bir matəm içindədi...

Görəsən, elə bir vaxt gələcəkmi bu divar sökülsün? Yoxsa, bu Berlin divarında bir zindan əbədiliyi var?

2 iyun 1989.
Qərbi Berlin.

III

Bu gün səhər bərk külək əsirdi, qar yağırdı, bir sözlə, əməlli-başlı qasırğa idi, amma o küləyə, o qara, çovğuna baxmayaraq səhər-səhər maşınla Brandenburq qapılarına tərəf getdik, sonra maşından düşüb piyada Berlinin şərq hissəsinə keçdim, təzədən qərbə gəldim, yenə şərqə getdim...

Bir azdan Berlindəki Dünya Mədəniyyət Evində mənim mətbuat konfransım başlayacaqdı, amma qəribə idi, mən bu yerdən ayrıla bilmirdim.

Bax, burada vaxtıyla əli avtomatlı əsgərlər gəzişərdi və o əsgərlərin şübhəli baxışları indiki kimi yadımdadı. Hətta mənə elə gəlir ki, o əsgərləri indi də görsəm, sifətdən tanıyaram...

Brandenburq qapıları bu qədər adi imiş... Adi şəhər qapıları...

Amma mən nə üçün bu adilikdən qopa bilmirəm? O çovğunda şərqdən qərbə, qərbdən şərqə addımlayıram...

5 fevral 1991.
Berlin.

MÜNDƏRİCAT

Hakim oxucudur…… 3

HEKAYƏLƏR

Mənlə mən arasında……... 7
Sarı pencək…… 9
Qatar. Pikasso. Latur. 1968. ……..... 17
Beş qəpiklik motosikl …… 25
Epitafiya…… 35
Zireh…….. 38
Qırmızı ayı balası……... 45
On ildən sonra…… 51
Iki Çal Papağın və bir Qara Kepkanın nağılı ……. 65
Gümüşü, narıncı, məxməri…… 69
Baladadaşın ilk məhəbbəti……. 80
Günlərin bir günündə……. 92
Qış nağılı ……. 102
Bu dünyada qatarlar gedər …… 111
Talvar …….. 117
Şuşaya duman gəlib …….. 127
Bülbülün nağılı ……..... 149
Baladadaşın toy hamamı …….. 154
Ayaqqabı …….. 166
Hotel Bristol ……. 183
Hönkürtü …….. 191
Bozluq içində iki nəfər ……. 197
Parisdə avtomobil qəzası ……. 203
Beş dəqiqə və əbədiyyət ……. 216
Gül dedi bülbülə... ……. 226
Ömrün son səhəri …….. 252
Stalinin ölümü ……... 266
Dünyanın bəxtəvəri ……... 279
Aydınlıq gecələr 292
Qırmızı qərənfil gülləri «Pera Palas» otelində qaldı……... 296
Qızıl diş……. 311
«Sarı gəlin»…… 328
Araba ……. 339
«Qarabağ şikəstəsi»……. 357

UŞAQ HEKAYƏLƏRI

SƏLIMIN HEKAYƏLƏRI

Mənə niyə gülürlər? …….. 377
Gör necə top vuraram……. 378
Mən Lalə istəyirəm…… 378
Belə də iş olar? …….. 379
Mən hər şeyi bilirəm…….. 380

AYSUNUN, HUMAYIN, GÜNAYIN,
YALÇININ VƏ NIGARIN NAĞILLARI

Balaca qırmızı çiçək…….. 382
Küləyin, çinarın və qaranquş balasının hekayəti…… 383
Nigar, Yalçın və onların Dədəsi…….…… 384
Mən yaman qoçağam……. 386
Günayın, Yalçının, Nigarın və yekə canavarın nağılı……. 387
Humayın yuxusu…… 390
Günay, Humay, bir dənə günəbaxan və qırt toyuğun cücələri…… 393
Axı, nə oldu ki, birdən hamı güldü? …….. 395
Ayıca……. 396
Gilas qız……. 398
Qəhrəman Aysu, qara pişik və cıqqılı siçanın nağılı…….. 399
Kukla, yoxsa Aysu? ……. 401
Aysu yorulub……. 402
Aysu və balaca balıqlar……. 402

SÖZLƏR, YANILTMACLAR, TAPMACALAR
Qar yağıb, yağmayıb? ……... 404
Qumru quşları…… 404
«Süz» və «süz»…….. 404
Bu «saz» hansı «saz»dı? …… 404
Kim uçundu, nə uçdu, nə uçmadı? ……. 404
Necə oldu ki, yağış yağdı və dana hirsləndi? ……. 405
Gülüşün bacısı Gülər gülə gülür……. 405
Abşeronda……. 405
Nənəm yaman hirsləndi……. 405
Düzdə……. 406
Babamla ot çalmağa getmişdik……... 406

ADDA-BUDDA
Dünyaya insanlar gələcək…….. 408
Qumru quşları…… 408
«Sçastye»…… 409
Xoşbəxtlik haqqında ……. 410
Sətirlərin ölümü……. 411
Qara qarğalar…….. 411
Yazıqlıq……. 412
Qaratoyuqlar…….. 413
Qırt toyuq…….. 415
Üçüncü sərçə ……. 415
«Aləm olduqca...» ……. 416
Alma əhvalatı……. 417
Bədbəxt şir……. 418
Yandırır bu ölüm…… 418
Iki qız və sərçə …….. 420
Habilin kamançası……. 421
Ağabəyim Ağa……... 422
Əkrəm Əylislinin anası…….. 423
Üç xatirə…… 423